

Vas István „horatianizmusa”

RÓMAI RABLÁS¹

Bevezetés

Röviden a tanulmány címéről. A „horatianizmus” szót valószínűleg Kerényi Károly találta ki², én mindenesetre tőle vettem kölcsön. Kerényi azt érti ezen a fogalmon, hogy a 18. század végén a magyar költészetben megjelent egy olyan irányzat, amely számára Horatius annyira fontos volt, hogy az életstílusukat is Horatius szerint alakították. (Virág Benedek, Berzsenyi és kortársaik.) Kerényi ezt a „felvilágosodás polgári kultúrá”-jával, a „művelt és könyved társas élet gyönyörűségeinek kedvelésé”-vel, a „lelki tisztaság kultúrá”-val azonosítja. Én természetesen egy ennél modernebb, ironikusabb és többretegű Horatius-értelmezés keretei között használom a kifejezést, ahhoz hasonlóan, ahogyan Tamás Ábel idézi fel 2014-es tanulmányában³: „hogyan olvassuk Horatiust és hogyan váljunk Horatiusszá?”⁴

Véleményem szerint Vas István „horatianizmusa” abban rímelt a 18. század végének horatianizmusára, amely nemcsak költői, hanem életvezetési, „filozófiai” program is volt, hogy számára Horatius nem egyszerűen csak intertextus, izgalmas mögöttes szöveg, vitapartner, hanem újra életrendező elv: immár nem a sztoikus megelégedésben, hanem a világra boruló elsötétítés idején az ironikus és mégis heroikus belső függetlenség megőrzésében.

Ha arra a kérdésre próbálok választ keresni, hogy mit jelentett Vas István számára Horatius, azt hiszem, előbb egy kissé tágabb kérdésből kellene elindulnom, abból, hogy mit jelentett Vas Istvánnak a latinság. Ő maga sokszor beszélt erről, interjúkban is, esszéikben is és önéletrajzi regényeiben is. A Vas István latinság-rómaiság-élményéhez való hozzáférkőzést a regényfolyammal (*Nehéz szerelem, Azután, Feloldozás*) kezdem.

Egy kapcsolat imaginárius összetevői

Ezt az alcímet a regény második kötetének, *A félbeszakadt nyomozásnak* az egyik fejezetcíméből kölcsönöztem, mert úgy gondolom, ahhoz, hogy a szö-

¹ Ez a cikk egy hosszabb tanulmány második része. Az első rész az *Alföld* című folyóiratban jelenik meg.

² KERÉNYI Károly, „Horatius – Horatianizmus”, *Válasz* 3, 1. sz. (1936): 25–33.

³ TAMÁS Ábel, „Horatiusi olvasásjelenetek”, in *Horatius arcai*, szerk. HAJDU Péter (Budapest: Reciti Kiadó, 2014), 9–25.

⁴ TAMÁS, „Horatiusi olvasásjelenetek”, 10.

veget a magam céljára, vagyis a szerző Horatiushoz fűződő viszonyának tanúságaként felhasználhassam, először el kell egy kevéssé gondolkodnom magán a szövegen, annak műfaji és diskurzív jellemzőin.

A mű, amelyről beszélek, rendkívül hosszú alkotói folyamat eredménye, és maga a szövege is több helyen utal arra, hogy munka közben hogyan terveződött át többször is nemcsak a mű szerkezete, hanem a megszólalás szándéka és módja is. Kezdjük tehát először a filológiai adatokkal.

A mű első része, az *Elvesztett otthonok* bár csak 1957-ben⁵ jelent meg először, 1942–43-ban íródott⁶. Az előszóban a szerző elmondja, hogy eredetileg önéletrajznak szánta a művet, amelynek leendő szerkezetét úgy képzelte el, hogy nem egyenes vonalban, kronologikusan fogja elmesélni történetét, hanem ugyanazokhoz a kulcspontokhoz többször visszatérve „egyre táguló körökben. Az első kör az élet keretének, azaz környezetének a története, azután következett volna a társadalom köre, a költészet köre, és így tovább.”⁷ Ez a szerkesztésmód azonban már ott megbomlott, hogy a háború idején írott szöveget csak jóval később adták ki, és már az 1957-es kiadás előszavában megjelenik az a problematika, ami a továbbiakban a regény egyik főtémája lesz, az, hogy az idő múlásával hogyan alakul többszólamúvá a regénybeli én (vagy mondjuk elvontabb szóval: *self*) önmagáról való tudatának játéka: az egyik dallam a harmincas évek és a háború idejének *self*-je, egy másik az, amelyik a felszabadulás után és az ötvenes években eszmél rá önmaga és író-társai-barátai önértelmezésének megváltozására, és egy harmadik *self* a szöveg írodásának idejével kortárs, bár ez az időszak sem biztos, hogy egyetlen síknak, geometriai alakzatnak tekinthető, mert a *Nehéz szerelem* első kötete, *A tavalyi hó* először 1964-ben jelent meg, a második, *A félbeszakadt nyomozás* 1967-ben, a harmadik és negyedik kötet, a *Mért víjog a saskeselyű?* pedig 1981-ben.⁸ Maga az író is többször utal rá – gyakran fejezetcímeiben is⁹ –, hogy nemcsak az bizonytalan és időhöz kötött, hogy mások hogyan éltek meg és gondolták el ugyanazokat az élményeket, hanem az is, hogy ő maga különböző időszakaiban, sőt, a visszaemlékezés folyamatában is hogyan értelmezi át újra meg újra a jelenségeket és gondolatokat.

Engem a szövegnek ez az önmagát folyton átértelmező attitűdje erősen emlékeztet a Horatius-szövegek módszerére.

⁵ VAS István, *Elvesztett otthonok: Elbeszélés egy szerelem környezetéről* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1957)

⁶ VAS István, *Nehéz szerelem I–IV*. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983), I. köt. 7.

⁷ VAS, *Nehéz szerelem*, I. köt. 7.

⁸ VAS István, *Nehéz szerelem* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964); VAS István, *A félbeszakadt nyomozás* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967); VAS István, *Mért víjog a saskeselyű?* I–II. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981)

⁹ Ilyen pl. a fentebb idézett *Egy kapcsolat imaginárius összetevői* vagy a *Hamis tudatok bújócskája* stb.

Problematikus az is, hogy bár a *Nehéz szerelem* szerkezetileg feltétlenül lezárt egészként viselkedik: az író első feleségének, Nagy Etelnek a halálával végződik és azzal az élménnyel, hogy az életnek bizonyos szempontból ezzel vége van, nem folytatódhat tovább a személyiségnek az az alakulása-fejlődése, amelyről a regény számot adott, mégis a főszereplő én (és itt már valószínűleg nem lenne jó a *self* kifejezés) története, sőt, talán úgy is mondhatnám: kalandjai folytatódhatnak a következő regényben, az egészében 1991-ben megjelent (bár már folytatásokban a *Kortárs* folyóiratban korábban is olvasható¹⁰) *Azután* című regényben.¹¹ Sőt, az *Azután* című mű sem zárja le a regényfolyamot (bár szintén zárt kompozíciójú, a felszabadulással és Örley István halálával fejeződik be), mert az író szándéka az volt – ezt több helyen is megírta és elmondta –, hogy a történetet továbbmeséli egészen 1956. november 3-ig, és ott fejezi be, amikor a forradalom halottainak hozzátartozói számára az Astoriánál nyitott dobozban pénzt gyűjtenek, amelyre egyszer csak elkezd zuhogni az eső.¹² Ebből a regényből (a *Feloldozás*ból) azonban sajnos csak az első öt fejezet készült el, amelyek a *Holmi* című folyóiratban jelentek meg.¹³

Azért gondolom, hogy az *Azután* és a *Feloldozás* hőisére már nem alkalmaznám a *self* megjelölést, mert határozottan úgy tűnik, hogy ezekben a művekben már nem teljesen ugyanazzal az írói technikával van dolgunk, mint korábban: a *Nehéz szerelem* alapjában véve a gondolkodás alakulásáról, a lélek önmagához, másokhoz és a világ jelenségeihez való viszonyáról, ennek a viszonyoknak a változásairól és átértelmeződéseiről ad számot, a „nyomozás” az érzelmek és az elme világában zajlik, a történet folytatásában viszont előtérbe tolnak a külvilág eseményei, a háborúba sodródó Magyarország és Európa távlatában jelenik meg a főszereplő, elsősorban sorsának és csak emögött felsejlően gondolati énje alakulásának leszünk tanúi.

Összegezve tehát az eddigieket, azt gondolom, hogy a regényfolyam egyrészt kiváló információforrás arra nézve, hogy Vas István hogyan gondolkodott a rómaiságról és Horatiusról, másrészt viszont óvatosan kell bánni vele, mert nemcsak az időbeli változásokra kell odafigyelni, hanem arra is, hogy – különösen a *Nehéz szerelem*ben – a megszólaló én, a *self* nemcsak többsíkú, többszólamú, hanem mint regényszereplő, konstruált figura is. Ezzel a megszorítással használhatjuk csak a regényfolyamot a Horatiushoz való viszonyról szóló információk forrásaként.

¹⁰ *Kortárs*, 1985. márc., 67–89, 1985. ápr., 62–76, 1985. máj., 3–29, 1985. június, 3–18, 1986. szept., 6–25, 1986. okt., 10–27, 1986. nov., 7–25, 1986. dec., 3–16, 1987. jan., 61–74, 1987. febr., 3–13, 1987. márc., 67–79, 1987. ápr., 3–16, 1988. febr., 3–22, 1988. ápr., 3–22, 1988. máj., 57–78, 1988. jún., 6–24, 1988. júl., 3–24, 1989. jún., 3–18, 1989. júl., 3–30, 1989. aug., 3–22, 1989. szept., 3–13, 1990. ápr., 3–27, 1990. máj., 53–66.

¹¹ Vas István, *Azután*, I–II. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991)

¹² Sumonyi Zoltán, „»Ami szemeddel sejtess«: Vas István nyolcvanadik születésnapjára”, *Új Írás* 30, 9. sz. (1990): 5.

¹³ *Holmi*, 1992. ápr., 467–489, 1992. máj., 633–653.

„A magam latinsága”

Ez az alcím is idézet, a *Nehéz szerelem* negyedik kötetéből, abból a részből a regénynek, ahol a narrátor a harmadik nemzedékkel való kapcsolatáról, az *Argonauták* folyóiratról és Weöres Sándornak az ő költészetére való hatásáról beszél: „Hiszen Weöres versei kezdettől fogva nemcsak elragadtak, hanem nyugtalanítottak is: éppen az utolérhetetlen tökéletességükkel és szépségükkel szorítottak rá, hogy azt keressem, ami én és csak én vagyok. De soha még ennek a hatásnak nem volt ilyen határozott *iránya*; az ő keletisége sürgetően szorított rá a magam latinságára.”¹⁴ Ezen a pontján a regénynek már lényegében kialakult az a valami, az a tulajdonsága Vas költészetének és egyzersmind az az elképzelése a narrátornak, illetve Vas Istvánnak a latinságról, amit megpróbálok ebben a szövegben megfogni, körülírni. Az egyik módszere ennek a kísérletemnek a regény alapkonceptióját követi: fejlődés- vagy kialakulás-mintázatként igyekszem leírni a jelenséget.

A *Nehéz szerelem* ebből a szempontból egyfajta azonosulás fokozataiként, másrészt erre az azonosulásra való ráébredésként, harmadrészt pedig az azonoság viszonylagosságának és virtualitásának felismeréseként jeleníti meg a folyamatot.

Az első megragadható pontja a latinságról való gondolkodásnak a gyerekkor. Hogyan számol be a gyerekkori vonzódásról a regény? Lényegében két elemét említi meg ennek a vonzódásnak (bár a kettő nem feltétlenül választható szét egymástól): a költészet és a szentség érzését. A költészet motívuma az egyértelműbb: a regény elbeszélője számára a tudat első felszíkázásától kezdve a költészet az, ami a jó, a komolyan vehető, a fontos és az örömet okozó. A tízéves gyerek új iskolába, gimnáziumba kerül: „Az új tárgyak gyáva szorongással töltöttek el, talán csak a latin nyelv érintett a költészet áramával, olyannal tehát, amelyik nemcsak gondolkodásomra hat, hanem egész életemre.”¹⁵ Az elbeszélésben is elszakíthatatlanul kapcsolódik ehhez a szálhoz a másik elem, amely viszont már korántsem ilyen egyértelmű: szorongással, viszolygással és mégis valamilyen életre szólóan erős élménnyel teli a szentséghez fűződő kapcsolat, amiről azt tudjuk meg, hogy egy kisgyerekkori eseményhez kapcsolódik, amikor a cselédlány elvitte a kislányt a Bazilikába, és hosszasan és érzékletesen elmesélte neki Jézus kínhalálát, ami a gyereket rendkívül felkavarta, és gondolatvilágában a Bátaszéken, nagyapjánál megismert zsidó valláshoz kapcsolódott:

A latin tehát olyasféle rangú nyelv lett, mint a héber – csak éppen az ellenpárja, sőt ellenfele. Ezt persze már csak a gimnáziumban vettem észre, amikor a latin szavaknak, az igeragozásnak és mondatszerkezetnek szigorúságában is vigasztaló rendje és nemessége olyasmit ígért, amit később újra és újra megpróbáltam

¹⁴ VAS, *Nehéz szerelem*, IV.: 35.

¹⁵ VAS, *Nehéz szerelem*, I.: 99.

elérni, s aminek ereje huszonöt év múlva minden eddiginél nagyobb vonzással csapott rám a Forum Romanum íveiből és oszlopaiból. Ezért fordítottam némi figyelmet még legeltompultabb éveimben is Livius, Sallustius és Tacitus prózájára éppúgy, mint Vergilius és Horatius verseire.¹⁶

Annyiban is érdekes ez az idézet, hogy egyrészt fényszórószerű élességgel világít rá Vas latinsághoz való vonzódásának a kezdeteire, másrészt valamiképpen a kereszténységgel való későbbi szoros kapcsolatára is, sőt a későbbi Itália-élményének valamiféle origójára is.

Egy következő kitüntetett pontja a latinsághoz való közeledésnek az a folyamat, amikor a Kassák-féle modernista törekvésektől kezd eltávolodni az érlelődő költő. Ebben az útkeresésben többszörösen szerepet játszik a latinság, egyfelől maga a római költészet, másfelől az erre erősen reflektáló klaszszikus magyar irodalom, harmadrészt a kortárs magyar költészetnek az avantgarde-től távolodó törekvései képében.

De a *Nehéz föld* nem csupán eredetien magyar hiányérzeteket és nosztalgiákat ébresztett bennem. Mottója, a két Catullus-sor, a horatiusi *Vides ut* változata, a verssorok latinos lélegzetvétele, mondattanuknak még a gimnáziumban belém ivódott klasszikus, enyhe idegenszerűsége, a tudatosan és nyíltan latin költőkre utaló fordulatok, a bukolikus hangnem méltósága és emelkedettsége – olyan heves vonzódást keltett, mint hajdan maguk a latin költők és maga a latin nyelv, amelyet ugyancsak a magyarországi modernizmusból eredő tévképzetek hatására, természetesen semmibe vettem és lerázandó emlékek tekintetem a gimnázium utolsó éveiben.

De hát idegenszerűség volt-e valóban ez a latinosság? Nem éreztem-e rögtön összefüggést Berzsenyi, Vörösmarty latinságával, amely nyilván szintén része volt a bűvöletnek, amely kis bécsi szobámban elringatott, ... És ez az új hiányérzet, ez az újraébredt vágyódás nem állított semmiféle erőpróba elé, nem kívánt tőlem semmiféle elszánást, csak éppen kioldotta legsajátabb hajlamaim fékjét.

De azt is észrevettem Illyés kötetében, hogy ez az újra fölfedezett és felhasznált latinosság nemcsak a régi magyar költéssel tartja a kapcsolatot. ... Azt se mondhatom, hogy addig – pedig már több mint fél éve mohón olvastam Füst Milán verseit – fölfedeztem bennük a latin bűvópatakot. De most, a *Nehéz föld* hajtóerői között hirtelen rábukkantam a Füst Milán-i transzformátorra, amely a latinságot és a modernséget együttes, új energiává tudta változtatni.¹⁷

Ennek a folyamatnak lesznek további motívumai azok a kísérletek, amikor Catullus költészetét olvasva a *hendecasyllabus* formájú versekben valamilyen rejtett zeneiségű szabadverset vél felfedezni, és amikor Babits versfordításra való ösztökélése nyomán kísérletképpen Ovidiust kezd fordítani. Az elmesélt történet csattanója és fordulópontja az a jelenet, amikor Justus Pál, akivel új verseiről beszélget, ráébreszti az eddig teljes verstani sötétségben botorkáló beszélőt arra, hogy mit is csinál:

¹⁶ VAS, *Nehéz szerelem*, I.: 99.

¹⁷ VAS, *Nehéz szerelem*, I.: 93.

„Végül, mint valami teljes képtelenséget, amitől azonnal meg kell semmisülnöm, ezt vágta szemembe:

– Akkor már miért nem írsz mindjárt hexametert, egyenesen és nyíltan? Miért restelled és rejtegeted?”¹⁸

Talán érdemes itt megjegyezni, hogy az elbeszélő figurájának megalkotásában sok helyen szerepet játszik a nemtudásnak, a naivitásnak erős felnagyítása. Elképzelhető, hogy ez a fordulat, ahol a beszélő óvatosan kifaggatja Justust a hexameter mibenlétéről, majd aztán hazamegy, és ennek megfelelően átdolgozza újabb verseit, szintén efféle önironikus túlszínezés. Mindenesetre az *Őszi rombolás* című 1932-ben megjelent kötetében¹⁹ már a kritikák írói, például Németh László is felfedezték a római költészet hatását: „Ha jól emlékszem, olyasmit mondott, hogy az én verseim nem tarka virágok, hanem örökzöld növények, és hogy egyik legfőbb költői erényem a szelíd erőszak a nyelven, s a mondatannak az a fajta elhajlítása, ami a latin költőknél is megtalálható – meg ehhez hasonlókat.”²⁰ Az *Őszi rombolás* című kötetben több hosszú hexameteres vers is van,²¹ amelyek kissé – de nem nagyon – szabadon kezelik a formát. A fiatal – 22 éves – költő itt még eléggé erősen tapad a hagyományos „hexameter-nyelv” kifejezéseire, sok olyan jelzővel, fordulattal találkozunk, amely a daktilikus ritmika 19. századias emelkedett nyelvéből öröklődik: könnyűszivü, szilaj, tivornya, messzelöví, karcsu, könnyü hajóval, botorul, lányok arany haja, suhanó szél, vad hordák dühe stb. Képi világa gyakran romantikus és kissé bukolikus, de néhol már megjelennek benne a hétköznapi pesti világ elemei: Lánchid, Duna, munkásnő boritéka, Ujpest stb. A horatiusi szöveg itt még csak iskolai emlékként bukkan föl: „Súlyos mesterség »ércnél maradandóbb« verset / írni”²², bár láthatólag nem Kosztolányi fordítását idézi, hanem a latin szövegre emlékezve illeszti bele a kifejezést a hexameterbe.

A saját hang kikeverése a következő kötet, a *Levél a szabadságról*²³ verseiben kezd igazán látszani. A következő részlet az 1933-as évről szól:

Azon a nyáron történt meg először, hogy a szabadságomat végig – végig! azaz két hétig – Pesten töltöttem. Uszodába jártam, szívtam a nyári Budapest összehasonlíthatatlan, levantei, félig dögletes, félig bűvös légkörét, Horatiust olvastam, neki-vágtam Proustnak, egyelőre nagy nyelvi nehézségekkel, és alkonyat felé fölsétáltam a Margit utcán és Apostol utcán a Veronika utcába. Eti rendszerint már az erkélyen várt, onnan nézett le rám, vékony, fűzöld bársony pizsamában, amelyet egy elegáns tanítványától kapott. Éjszakánként, amikor már aludt, megint az erkélyen ültem, egy hosszabb verset faragtam – ez lett a címe: *Levél a szabadságról*.

¹⁸ VAS, *Nehéz szerelem*, II.: 141–142.

¹⁹ VAS István, *Őszi rombolás* (Budapest: Hungária Hirlapnyomda Részvénytársaság, é.n. [1932])

²⁰ VAS, *Nehéz szerelem*, II.: 249.

²¹ VAS István, „A tél”; „Férfikor”; „Férfikor”; „Elégia”; „Tanuság”, in VAS, *Őszi rombolás*, 16–17; 23–24; 25–26; 35–37; 52–55.

²² VAS, „Tanuság”, in VAS, *Őszi rombolás*, 54.

²³ VAS István, *Levél a szabadságról* (Budapest: Nyugat, é.n. [1935])

Szabálytalan leoninusokban írtam, egyébként is érződött rajta a latin költők hatása, különösen Horatiusé, akinek leveleit és szatírát ezen a nyáron olvastam először. ... A köznapi szavak és fordulatok félmúlt igealakokkal keveredtek a versben és a félmúltak már akkor is ugyanolyan avított íze volt, akárcsak napjainkban. Némely kritikus ezt archaizálásnak tartotta, holott ennek a félmúlt igeragozásnak meg néhány századfordulói kifejezésnek tulajdonképpen ugyanaz volt a rendeltetése, mint a triviális szavaknak: a pátozst íróniával ellensúlyozni. Mindenesetre köznapiságnak és idézőjelbe tett régieskedésnek ezt az együttesét olyan keverési aránynak tartottam, amely nem méltatlan Horatiushoz és Ovidiushoz. Általában is, amennyire visszaemlékszem, ez volt az első versem, amellyel valamennyire elégedett voltam: sikerült benne valamit mondani, amit csak én mondhattam el. Ez a valami Budapest volt, illetve ragaszkodásom Budapesthez.²⁴

Itt jelenik meg tehát először tudatosan és elhatározottan a Horatius-hatás vállalása. Nagyon érdekes, hogy Vas István láthatólag nem a *Carmen*ek, hanem a *musa pedestris*²⁵ felől közelít a horatiusi sokértelműséghez és többszólamúsághoz, és a kimondatlanul mondott lesz nála is az egyik fontos eszköz: „a versformával magával, pontosabban a versforma és a tartalom viszonyával, látszólagos egyezésével vagy látszólagos összeférhetetlenségével is tudok mondani valamit, olyat, ami magában a szövegben nincs kimondva.”²⁶ Nagy minőségi különbség van a két kötet között a második javára. Vannak a *Levél a szabadságról*-ban is hexameteres és disztichonos versek bőven,²⁷ de ezekben már egyáltalán nem érzik a „csakazértis” nekibuzdulása, sőt – úgy tűnik – valami olyan nyelvi természetességgel szólnak a megtalált ironikusan archaizálót a szándékosan hétköznappival vegyítő beszédstílusban, mint amilyen könnyeden folyó diskurzust a nagy nemzedékből is éppen Kosztolányi tudott csak csinálni. Ilyen kosztolányis-tárgyjátékos-szecessziós technikájú, bár szókincsében éppen a sivárságot kiemelő az *Íróasztalom* című vers, és ebből a reménytelenül leértékelődött tárgyi-nyelvi világból tud felszárnyalni a *Téli világ* című vers zárlata úgy, ahogy majd később, a nagy versekben a mulandósággal való szembenézésből az örökkévalóság gyöngéd bizonyossága:

Lankás térre az ablak alatt két varju repült le,
Varjak a tiszta fehér tájon feketén települve.
Igy ülnek, nagy esetlen szárnyuk néha ha lebben,
Súlyosan és némán, két varju a téli hidegben.
Most a nagyobb keresőn ingatja a hóban a testét,
Éhesek és még félszegek is, nézd, tiszta nevetség.

²⁴ Vas, *Nehéz szerelem*, III.: 105.

²⁵ gyalogos múzsa – a *Szatírák* és a *Levelek* szokásos közös megnevezése

²⁶ Vas, *Nehéz szerelem*, III.: 139–140.

²⁷ Vas István, „Egy költőhöz 2.”; „Szerelmes filológia”; „Nappalok és éjszakák”; „Íróasztalom”; „Egy államférfihez”; „Egy összeesküvőhöz”; „Egy tudományos forradalmárhoz”; „Téli délután”; „Tavaszi elégia”; „Levél a szabadságról”, in Vas, *Levél a szabadságról*, 24–25; 27–29; 32–33; 34–35; 36; 37; 38; 53–56; 63–65; 72–76.

Másra se nézünk már, csak amott a bús madarakra,
Félszegen és egyedül s a világból már kimaradva,
Két szomorú rokonunkra szegényen, számkivetetten:
Jobb, ha az ablak üvegjén nem nézünk ki mi ketten.
Búnkat idézi a kinti világ jelenése, akármí.
Jó csak e téli világ közepén egymásra találni.²⁸

Az élőbeszédszerűséget erősíti fel az a furcsaság is, hogy a hexameterek páros rímmel kapcsolódnak össze, és gyakran éppen itt, a rímzavakban vannak kiugratva a hétköznapias, majdnem szlenges kifejezések: „tiszta nevetés”, „a világból már kimaradva”. Ezt a játékot fokozza még tovább a kötet záró- és címadó verse, a *Levél a szabadságról* azzal, hogy a hexameterből le van harapva az utolsó szótag, és ez a rímmel tovább csigázva az abszurd és az elégius különös keverékét találja elénk:

Nékem is int a szabadság, végre, barátom, az ám,
Munkátlanság, szellemem üdve, valódi hazám!²⁹

Ez az a híres, telibetalált rímpár, amelyet Kassák ledorongoló bírálatának hatására József Attila fog felhasználni *Születésnapomra* című versében.³⁰ És ebben a versben említi először (ha játékosan is) Vas István Horatiust úgy, mint számára elsőrendűen fontos, megtermékenyítő, példaadó költőt:

Most legalább Budapestet látom nappal is én,
Munka között idegen lett nékem a nappali fény.
Az sem bánt, ha kegyetlen tűz le napos, heves ég,
Kánikulában nincs hűsítőbb, mint a henyeség.
Majd felüdít uszodában a víz, nagyokat ha uszom,
Víznel jobban régi kötésű Horatiusom.
Nem tenger vize, jól tudom én, e medence, de lágy
Habja ma úgy takar, úgy ölel át, mint télen az ágy.³¹

És talán az sem véletlen, hogy a tenger képe is beszívárog vele együtt a versbe, ahogyan majd a felszabadulás utáni kötetekben is gyakran együtt fog megjelenni az itáliai táj és a római költészet.

1935-ben jelenik meg a *Horatius Noster*, amelyről Vas ír a *Nyugatba* kritikát,³² majd 1936-ban alakul meg a Tóth Árpád Társaság, amely a harmadik

²⁸ VAS, *Levél a szabadságról*, 55–56.

²⁹ VAS, *Levél a szabadságról*, 72.

³⁰ „...És ez a kínrím nemsokára megdicsőült. A következő tavaszon – de ez már József Attila halálos évének tavasza volt – megjelent a *Szép Szóban* a *Születésnapomra*, benne ezzel a kínrímmel, csak úgy, külön, magában: »Az ám, / Hazám!« József Attila mindig is figyelte a dolgaimat (ezt Kis Feri története előtt is tudtam), mégis azt hiszem, ehhez a rímhez nem közvetlenül az én versemtől kapott kedvet, hanem Kassák cikkének fölháborodott kiemelése ütött szeget a fejében.” (VAS, *Nehéz szerelem*, III.: 140.)

³¹ VAS, *Levél a szabadságról*, 75.

³² VAS István „Horatius Noster”, in VAS István, *Vonzások és választások* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978), 7–11.

nemzedék egyetlen szervezett köre volt, és amelynek fő összetartói Hajnal Anna és Trencsényi-Waldapfel Imre voltak, és amely a kortárs klasszika-filológiával vagy legalábbis az aziránt érdeklődő fiatal irodalmárokkal kapcsolatba hozza Vas Istvánt. Ekkor már mindenki számára világos volt, aki nyitott szemmel járt a világban, hogy mi következik Európában és ezen belül Magyarországon. Vas önéletrajzi regényében a kulcsszó, amellyel ezt az ókorhoz, a latinításhoz és Horatiushoz való újféle kapcsolódását leírja, a „védfal”.

De azt is tudtam, hogy nem a Forradalom, hanem a robbanásszerűen táguló Ellenforradalom korszakában élünk, hiszen annak a repeszeitől – menekültem? a pontosabb szó talán az volna, hogy visszahúzódtam, lehetőleg falak mögé. És egy fontos védfalat köszönhettem Waldapfelnek. Ott helyben, az egyetemről távozóban és Kerényi elméleteiről vitatkozóban rögtön megértettük egymást. Barátságunkba hamarosan Radnóti is bekapcsolódott – de úgy is mondhatnám, hogy Waldapfel meggyorsította a Miklós meg én közöttem régóta esedékes és szükségszerű barátság kifejlődését. Sőt, úgy is mondhatnám, hogy Waldapfel, a maga csendesebb, sőt, óvatosabb, klasszikus fegyelmével és mértéktartásával hamarabb látta be, mint mi, hogy közös erődöt kell építenünk a germán ellenforradalom hódító ostroma ellen, véd- és dacsövetségünk hatékony hadművelete volt, hogy mindkettőnket bevont a *Horatius Noster* új, kibővített kiadásának, valamint Vergilius eklogái készülőkötetének fordítói közé. Mindössze néhány verset fordítottunk Waldapfel buzdító és útbaigazító szövetségének jóvoltából, de ez a néhány darab énnekem elevenebb, cselekvőbb és máig érvényes jogot szerzett a latin költészet menedékéhez és példájához; és megvetette Radnóti érett, kései korszakának vergiliusi alapját. Ez a szövetség, persze, nem jöhetett volna létre Horatius és Vergilius jegyében, ha Waldapfel Imre szaktudása vaskalaposabb, vagy ha tudósi lelkiismeretét és bölcsességét nem kíséri művészi belátás, amely együtt lélegzik a kortársi líra áramlataival. De Waldapfel filológiai érzékenysége mélyen benne gyökerezett a magyar költészetben, sőt, néprajzban, és így történt, hogy szívében és szemléletében – akkor és még jó néhány évre – a fellengzős filológusoktól és mitológusoktól a józanabb költőkhöz pártolt.³³

Ezen a ponton tehát a „latinság” már egy sajátos gondolkodásmódot, sőt bizonyos értelemben létezőmódot kezd jelenteni Vasnál, amelynek része a versfordítás, ami az *Argonauták* folyóiratban (amely a Tóth Árpád Társaság 1937-ben és 1938-ban megjelent folyóirata volt) az egyik fontos profilmeghatározó elemként mutatkozott meg, része egyfajta hol epikureisztikus, hol sztoicisztikus kvázi-filozófiai világszemlélet, legfontosabb része viszont talán a józan észre, tiszta beszédre, világos gondolatmenetekre való törekvés:

És ha Waldapfelnek is köszönhetem, hogy a latin költészetből bátyát és védőfalat építettem, az viszont nagyrészt Weöres hatásának tudható be, hogy a latin nyelv mondattana és gondolatmenete valósággal világnézetemmé vált. Hogy ez a latinság nem valóságos volt, hanem virtuális? Hát persze, mint ahogy a Weöres Keletje is olyan Kelet volt, amilyenre az ő képzeletének és főleg a gondolkodásának igazolásául szüksége volt.³⁴

³³ VAS, *Nehéz szerelem*, IV.: 21.

³⁴ VAS, *Nehéz szerelem*, IV.: 35.

Még éppen az első zsidótörvény előtt, 1938-ban jelenik meg Vas István harmadik kötete, a *Menekülő Múzsza*,³⁵ amelyben már sok utalásban és sokszor kimondva találkozunk az identitásnak a latinsághoz, és gyakran ezen belül is Horatiushoz való kötődésével. Ilyen például az a groteszk szümposzion-leírás, amely az *Este – hajnal* című vers központi képe:

A mai bornak lassú, bíbor árja
Nehezebb, mint amit nyakaltam ifjan.
Nem is tudom, mely torkomat fürösztí,
Falernumi ez vagy Lacrima Christi?³⁶

Vagy ilyen a *Szeptemberi vallomás*, amelyben mintha a magyarországi (szentendrei) táj segítségével éppen ennek a latinosság-érzésnek a megfogalmazásával is kísérletezne:

Lent a Dunán megvillan a lassu, ezüstszinü hab –
Vergilius Múzsája se volt ennél finomabb.
Lejebb csónakok úsznak a római part közelében,
Ujszerű villák állnak a farkasok ős szigetében.
Csillog az alkonyi fényben a sárga, a kék, a piros,
Tarka színük s ez a táj s ez az élet olyan latinos!
...
Megszelidült lobogás, keserűség, mélyen elomló,
Nincs a világon még, ami hozzád volna hasonló,
Érett mérték, széptüzi forma, lazulni nem enged,
Hetyke szeszély, de amely kanyarogva teremti a rendet.
Tőled kaptam a dalt, még gyermeki lantomon én is,
Itthoni Múzsza te, barbár klasszika, szittyá poézis!³⁷

Van egy olyan vers is a kötetben, amely aszklépiádészi strófában íródott, méghozzá abban a változatban, amelynek az utolsó sora glükóneus. Ez nem nagyon ritka Horatiusnál, kilenc ilyen vers van a corpusban, bár a szöveg elemei alapján úgy érezhetjük, hogy a versforma legalább annyira utal a Vas által ugyancsak nagyon szeretett és költészetének egyik forrásaként megjelölt Berzsenyire is, akinek kedves formája ez, több jelentős verse is íródott ebben a strófában, például *A közelítő tél* és *Horác*. A cím, *Téli ének* is ebbe az irányba mutat, de szövegszerű utalásokat is bőven találunk.

Már mindenre fehér, szép takaró borult,
Gőgös kucsma ragyog túlhan a hegy fején,
Ujpest gyárait és a proletár mezőt
Tündér hókoszorú fedi.
...
Érleld ifju szived jóizü mámorát,
Nem dülhatja fel azt a fene háború,

³⁵ VAS István, *Menekülő Múzsza* (Budapest: Cserépfalvi, 1938)

³⁶ VAS, *Menekülő Múzsza*, 46.

³⁷ VAS, *Menekülő Múzsza*, 5152.

Ádáz békevilág, sem sunyi, barna gond,
S el nem lopja a víg halál.³⁸

Érdekes az is, hogy Vas láthatólag a Horatius–Berzsenyi vonulatot törésmintesen összetartozónak érzi, az ő számára nem idegen és nem taszító Berzsenyi „megelégedés”-filozófiája, sőt – úgy tűnik – mintha olykor Berzsenyin keresztül is Horatiushoz, az ő bonyodalmas és ellentmondásos, logikai kapcsolatokat nem jelölő, mégis képtelenül-evidens beszédmódjához találna vissza, mint például a *Berzsenyi emlékének* című versben:

Száll a perc, a patakok rohannak,
Örök-egy és mégis elszalad,
Tudjuk sorsát büszke Babylonnak,
Minden így jár itt az ég alatt.
S mit használ a láng, mely el nem éghet?
Él a dal. De meg nem áll a végzet.³⁹

Ez a versszak például mintha többszörös áthallásokkal olvasztaná egybe nemcsak Horatiust és Berzsenyit, de még a rájuk reflektáló babitsi *In Horatiumot* is. Ráadásul úgy, hogy a végkövetkeztetés („De meg nem áll a végzet.”) egy horatiusian sokértelmű, egyszerre tragikus és valami módon mégis mindenben túli optimizmust, életragyogást sugárzó, igazi Vas István-ian hívő-hitetlenül az örökkévalóságba felrántó verszárlatba ér.

Ez az azonosuló-elfogadó magatartás az Augustus-problémát is máshogy kezeli, mint amivel a korábbi magyar irodalomban találkoztunk, máshogy, mégpedig eléggé különösen. A *Nehéz szerelemben* szó esik az irodalmi mecenatúráról, arról, hogy a '20-as, '30-as években milyen nagy szerepe volt a polgári-értelmiségi középosztály ízlésének, elfogadásának abban, hogy egy-egy költő ismertté, „bevetté” vált-e (ezt a társadalmi-kulturális kört Vas „Közeg”-nek nevezi – és meglehetősen viszolyog tőle), és ennek kapcsán többek közt Hatvany Lajosról is.

„Hatvany társadalmilag, szellemileg, vagyoniilag a legmagasabb fokon képviselte a Közéget. Annyira egybeolvadt ezzel a szerepével, hogy el is feledkeztünk róla, milyen jó író ő maga is. Pedig a *Zsiga a családban* gimnazista korom óta maradandó élményem volt: azóta sem ismerek jobb könyvet az asszimilálódó magyar zsidóságról. Jóval később, már a Révai Könyvkiadóban, Illés Endre alatt volt némi segédi részességem abban a hiábavaló harcban, amelyet hasábban álló, hatalmas és nagyszerű Petőfi-könyve betiltása ellen folytattunk – utólagos öröömre, erről a részességről Hatvany is tudomást szerzett. Akkor már, jórészt ugyancsak Illés Endre befolyására, megtanultam értékelni néhány egyéb írását is. De annak idején, a Margitszigeten, tudatomban elsüllyedt a *Zsiga a családban*, csak új keletű, oktalan és kellemetlen vitacikkeire emlékeztem, no meg pártfogoltjainak szóbeli meg írásbeli kaján portréira pártfogójukról, például a *Kínai kancsóra*, Kosztolányi remekművére. Bezzeg a támogatást ők, a *Nyugati* nagyjai, fenntartás nélkül fogadták el,

³⁸ VAS, *Menekülő Múzsza*, 56.

³⁹ VAS, *Menekülő Múzsza*, 64.

sőt folyamodtak érte, akárcsak az én kedves latin költőim. Micsoda különbség! mondhatná valaki. Miért? Ide is vág a régi közmondás: németnek Bécs, magyar-
nak Pécs – vagyis Vergiliusnak Augustus császár, Adynak Hatvany, Horatiusnak
a tiburi villa, Kosztolányinak a Logodi utcai kis ház. Mindez azonban nem jutott
eszembe a szigeti sétányon, miközben bokáját vágta össze Fenyő, én meg büszke
félszeggel fordítottam félre fejemet. Nem csoda, hogy Hatvany nem hívott a
vacsoráira, bár tudtommal Fenyő Lászlót sem, soha. ... Én a háború után nemcsak
jó néhány művét szerettem meg, hanem a személyére is, amikor már nem volt
módjában mecénáskodni, sokkal enyhültebben tekintettem, és bánom már, hogy
nem járhattam a vacsoráira. De azért nekem is irodalmi örömeim és elégtételeim
közé tartozik, hogy a Hatvany-levelezésnek, ennek az izgalmas és szájalmas,
posztumusz kötetnek a névmutatójából hiányzik a nevem.⁴⁰

Izgalmasan sokrétegű ez a viszonyulás, és az is, amit a Horatius–Augustus
problémáról elárul. Az egyik szintje kétségkívül az, ahogyan a kishivatalnok
(és erre a „slemilségére” voltaképpen büszke) fiatalember rosszállóan,
viszolyogva figyeli a mecénásnak való gazsulálást (sőt, a sikertelenség meg-
emlékezésével még némi káröröm is belopózik a történetbe), a másik a későbbi
(háború utáni) idők erőviszonyváltozásaira utaló idősík, amely egyszerre fe-
jezi ki a Hatvany írói működésével kapcsolatos tiszteletet, sőt szeretetet és az
ifjúkori félszeg finnyásságnak mintegy utólagos „jutalmát”. De ezen az elbe-
szélt történetben előtérben álló Hatvany–Vas tengelyen túl a szöveg megpen-
dít egy ennél jóval általánosabb mögöttes témát is: mi a helyzet a mecénatú-
rával általában? A beszélő figuránk láthatólag elutasítja, sőt akár undorodik
is tőle. Mégis az ismétlés-variáció retorikus technikájával mesterien megcsi-
nált közvetlenséggel valami többet és mást is sugall ez a látszólag odavetett
megjegyzés: „vagyis Vergiliusnak Augustus császár, Adynak Hatvany, Ho-
ratiusnak a tiburi villa, Kosztolányinak a Logodi utcai kis ház”. Azzal, hogy
Vergilius és Horatius neve Adyéval és Kosztolányiéval keveredik khiaszti-
kus szerkezetbe, valamiképpen elfogadhatónak érződik az aranykori költők
viszonya a császárral, furcsa módon Ady és Kosztolányi felmenti a hatalom
kiszolgálásának vádja alól Vergiliust és Horatiust. Hogyan? Miért? Talán úgy
és azért, mert Adyról és Kosztolányiról is olyan elementárisan az a megszo-
kott vélekedésünk, hogy egyikük sem volt semmilyen rendszer kiszolgálója
vagy dicsőítője, mindkettőjükéről az elemi függetlenségérzés jut eszünkbe –
Adyról talán inkább politikai, Kosztolányiról pedig esztétikai szempontból.
Szóval végül is mintha az lenne a szöveg mélyjelentése, hogy bár elvileg rü-
helljük a mecénatúrát, de van az a szintje az irodalmi minőségnek, ahol már
tulajdonképpen ez sem számít: egy Adynak (és így egy Horatiusnak) már ezt
is szabad.

Annál is érdekesebb ez az „elvtelenség”, mert maga Vas sokszor és nyo-
matékosan beszél arról, hogy az ő számára mindig is elfogadhatatlan volt a
szabadúszó író életformája, akár még úgy is, hogy a műfordításokért kapott

⁴⁰ VAS, *Nehéz szerelem*, III.: 93–94.

honoráriumokból tartsa fenn magát, mindig szükségét érezte, hogy legyen valami „polgári” foglalkozása. Legerőteljesebben ezt talán a *Nehéz szerelem* és az *Azután* történetét folytató *Feloldozás*ban fogalmazza meg:

Szóval a függetlenségemet féltettem a szabad írói pályától. De hát fix állásban talán független lehetnék? Ott talán nem függenék feletteseim, igazgatóim jóindulatától? Dehogynem. Csak éppen ez a függőség nem érintette azt a részemet, amivel a függetlenséget meg akartam volna őrizni.⁴¹

Kérdező idő

A felszabadulás után 1947-ben jelenik meg először kötete Vas Istvánnak, *Kettős örvény* címmel.⁴² A kötetnyitó vers, az *Óda az észhez* új, ott is van alatta: „1947. április”. Az első ciklus, az *Amor fati* nagyrészt az előző kötetek, a *Levél a szabadságról* és a *Menekülő Múzsza* verseiből való válogatás, *A régi esték után* című vershez (amelyet Kassákné haláláról írt) társít hozzá egy második részt, amely saját családjának elvesztett tagjairól szól, illetve még három verset csatol ehhez a ciklushoz, amelynek záróverse *A Béke-téri Krisztus*. Ennek a ciklusnak valószínűleg az a gyűjtőszempontja, hogy olyan verseket tartalmaz, amelyek még felesége, Eti életében keletkeztek, illetve arra az időszakra utalnak.

A második ciklus, *A boa etetése* címe alatt az 1940–1944 jelölés áll, ezek nagyrészt a nyilas hatalomátvétel és a bujkálás előtti időből származó versek, a harmadik ciklus pedig, a *Márciustól márciusig* című az önéletrajzi regényében „Zeitgedicht”-nek, alkalmi verseknek⁴³ nevezett versekből áll. Az utolsó ciklus a *Kérdező idő* címet viseli, ezek a felszabadulás után keletkezett versek.

A boa etetése című ciklusban felbukkannak horatiusi hatások. Az egyik, nagyon érdekes formai játék az, hogy Vas István *epodosokat* ír, de nem teljesen olyan versformájúakat, amilyenek szerepelnek a horatiusi corpusban, hanem saját maga alkotja meg a formát, két ilyen vers is van (ráadásul nemcsak az kapcsolja őket össze, hogy a ciklusban egymás mellett állnak, hanem az is,

⁴¹ VAS István, „Feloldozás (I)”, *Holmi* 4, 4. sz. (1992): 486.

⁴² VAS István, *Kettős örvény* (Budapest: Franklin-Társulat, é.n. [1947])

⁴³ „Nem, ezeket a verseimet senki sem fogja látni, velem együtt pusztulnak el. Akkor hát miért örültem nekik? Mert volt mivel fölülkerekednem a félelmemen. Ez a tudat öröme volt. De mélyebbről is fölbuzgott az öröm. Fölbuzgott, mint egy forrás – és csakugyan egy elfalazott, bővizű forrás szabadult ki, és tört föl bennem ezekkel a versekkel. Valamilyen közvetlenebb, természetesebb módszer. Gondoltam, hogy a fajsúlyuk valószínűleg kisebb, mint a régebbi, nehezebben kitermelt verseimé. Ezeket nem kellett érlelni, ellenkezőleg, azon hevenyében le kellett csapni a könnyedén fölbukkanó sorokra, vagy igen, *ötletekre*, hiszen olykor egy-egy ötletből születtek, mint például az *Ancien régime*. El is gondolkodtam rajta, minek nevezem őket. Alkalmi verseknek? Azt sem kellene szégyellnem, elvégre Goethe, ha jól emlékszem, valahol úgy nyilatkozott, hogy az ő legtöbb verse *alkalmi* vers. Leginkább talán a *Zeitgedicht* elnevezés illet rájuk, ezt a fogalmat gyakran emlegették a Hitlerét megelőző weimari korszakban – meg is vetettem érte, bár Heine politikai verseire is alkalmazták.” (VAS István, *Azután* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990), II.: 122–123.)

hogyan az első vers záróképe indítja a másodikat), az egyik, az *Október* című hexametereket és fél pentametereket váltakoztat, a másik, a *Vérszinű most a világ...* című hexametereket és négyes anapestikus sorokat, mindkettő rímel is, keresztřímesen. Mindkét versre jellemző az a szerkesztési mód, hogy két jelentéssíkkal játszik, az egyik a (többé-kevésbé idilli) táj, a másik pedig valami elvont: az *Október* címűben ez az elvontabb sík a jelen szerelem és a pusztulás elszakíthatatlan kapcsolata, a *Vérszinű most a világ...* című pedig a világpusztulást túlélni akarást csatolja vissza a volt, ma már halott szerelem örökévaló emlékéhez.⁴⁴

Ott a távoli partokon is csak róla mesélnék:
Ki volt, hogyan élt, s hogy a semmibe fúlt.
Azt akarom, hogy majd ha nem élek, örökre megértsék,
Hogy felragyogott s beborult. Beborult.

Annál is inkább érezhető, hogy a horatiusi hangnem sejlik fel ezeknek a verseknek a háttérében, mert a ciklusban néhány oldallal később következik a *Tizenöt év* című vers,⁴⁵ amely alkaioiszi strófában íródott, Horatius leggyakrabban használt mértékében, és nyelvi, valamint képi világában láthatólag arra játszik rá, hogy a kissé emelkedett hagyományú alkaioiszi strófát ütközteti az általa sokszor említett és megénekelt „hivatalnoki lét”-tel. A vers szerkesztése is az ódai indítás egy hagyományos toposzát alkalmazza, az idő múlására való utalást:

Igen, barátom, tizenöt éve már
A hivatalok járma alatt nyögök,
Napjaim csak úgy menetelnek
Szürke köpenyben üres halálba.

Az első szakasz még eléggé szabadon kezeli a formát, viszont második sorában az élőnyelvi indításra ráüt az erős Berzsenyi-utalás („forgó viszontság járma alatt nyögünk” – *A magyarokhoz*). A „szürke köpeny” kifejezés már feldobja a következő szakaszok naturalisztikusan erős leírását a húsfeldolgozó-üzemről:

Földön fagyasztott kis kacsa-, pulyka- és
Nagy birkahullák nyersvörös és fehér
Kibelezett rendjei várnak,
S fortyog a lé s véreznek a kések.

A szöveg azután az emberi figurák és azok társadalmi viszonyai felé fordul, amit a szó szerint idézett beszédcafatok poentíroznak:

Hát hivatalnok, ez kategóriám?
Hátam mögött a kollega-gágogás.

⁴⁴ VAS, *Kettős örvény*, 89–90.

⁴⁵ VAS, *Kettős örvény*, 125–126.

Tudják, hogy nem akármifélek.
„Férjem után vagyok úriasszony.”

A verszárlat pedig költő és költészet szokásosan elképzelt világbeli elhelyezkedését szikráztatja össze a hétköznapi világ kisszerűségével, amely mögött felsejlik a jövő fenyegetése is.

S tollat fog: „Ámor” – írja, de fintorog,
A régi dallam csikorog, érdesül.
Csak bámul és Ámor helyett a
Fátumot érzi hülő szívében.

A *Kérdező idő* című ciklus első verse eredetileg az *Utóhang* címet viselte, mivel Vas István a korábbi „Zeitgedichtek” lezárásának szánta,⁴⁶ csak később, az „*Összegyűjtött versei*”-ben jelent meg először *Kérdező idő* címmel.⁴⁷ Itt, ebben a versben jelenik meg az a rossz sejtelem, ami később bebizonyosodik, hogy a fasiszta diktatúra és életveszély ideje után most egy másik, új diktatúra és elnyomás következik:

A kábult költő hunyorogva néz szét:
jaj, mennyi régi szenvedés és mennyi új tabú!
És reszket és kitörni kész a részvét,
de meggyávul, gödrébe visszabú.
És érdesül az édesség s zokog a régi hang
s bent vergődik – odakint hogy fogadnák?
A vénülő és gyötröthúru lant
hiába próbálgatna már hozsannát.

A kora nyár kint új életet érlel,
bent forr az érett szesz, a régi ész –
hogy érje be a lelkes töredékkal,
akinek még a minden is kevés?
Mehet-e hát egy sorban veletek,
ki lépést tartani sohasem értett?
Ki fájni és kérdezni született,
zengje dalát a meglegedésnek?⁴⁸

Itt is Berzsenyin keresztül utal a szöveg Horatiusra, de ez az a vers, amelyben megszületik az az eddig bujkáló, csak előcsillanó azonosság, ami a háború után mind erősebb lesz Vas István „Horatius-identitás”-ában: megtalálni azt a módot, hangot, sajátos nyelvet és szerkesztést, amelynek segítségével mégis csak lehetséges szólni egy kialakuló és egyre szorongatóbb, majd később egy meggyökeresedett és szinte mindennapivá „szelídült” diktatúrában. Ez a mód pedig az összetettség, sokrétegűség, áthallásosság.

⁴⁶ VAS István, „Feloldozás (II)”, *Holmi* 4, 5. sz. (1992): 633.

⁴⁷ VAS István *Összegyűjtött versei* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963), 299–301.

⁴⁸ VAS, *Kettős örvény*, 183.

A *Kérdő idő* című ciklusnak (és az egész kötetnek is) utolsó előtti darabja a *Vides ut alta stet* című vers.⁴⁹ Sokan és sok helyen említették ezt a verset, még tantervi modul is készült hozzá,⁵⁰ ezért nem akarok nagyon részletesen foglalkozni vele, bár kétségkívül ez a szöveg utal leglátványosabban Horatiusra Vas István versei közül nemcsak címével, de motívumaival, szerkezetével is, ráépül a *Carm.* 1.9.-re, természetesen úgy, hogy bizonyos mértékben ellentétbe is fordítja a Horatius-verset. Az azonosságokat talán kevésbé érdemes kimutatni, nagyon is kézenfekvőek (táj, időjárás, ivás, jövő, fiatalság-öregség, szerelem). Az egyik érdekes különbség az, hogy Vas versében erőteljes konkrétsággal jelenik meg a háború mint közeli emlék, a gyász az elvesztettekért és a szorongás a jövőtől (behívó, robban-e bomba, pince, munkatábor) ellentétben a Thaliarchus-vers (legalább felszíni) idilljével; a másik a szöveg zárlatában jelentkezik: Horatiusnál az utolsó versszak a szerelmi játék motívumát idézi fel, és az elégikus hangnem csak a kísérő dallam mélyén, az előző versszakok képeiből (*fors dierum*⁵¹, *canities*⁵²) szivárog felszínre, meg a versszakkezdő, hangsúlyos „*nunc*”-ból⁵³, Vas Istvánnál viszont a zárókép: „kortyolnak egyet-egyet, / nézd, konyakos poharadból az árnyak.” nemcsak Radnóti és a halott barátok képét jeleníti meg,⁵⁴ hanem a szerelmet is visszavonhatatlanul múlt időbe helyezi „első szerelmeddel az utcán / már sose sé tálsz...”. Az epikureista indítás Vasnál egyértelműen a sötét sejtelmek, sőt a sötét bizonyosság irányába mozdul a vers során.

Skizofrénia⁵⁵

Ez az a pont, ahol nem kerülhetjük el tovább, hogy egy kissé ránézzünk Vas István politikáról való gondolkodására. Egy 1971-es interjúban⁵⁶ így fogalmazott ezzel kapcsolatban:

„... én nem vagyok hajlandó az egyik igazság kedvéért lemondani a másikkól. Szocialista vagyok – azért nem mondom, hogy kommunista, mert az már párthoz, gyakorlati vonalhoz tartozást jelentene. Szocialista – ez így általánosabb. Valójában magamat belül mindig kommunistának tudom.”⁵⁷

⁴⁹ VAS, *Kettős örvény*, 209–210.

⁵⁰ *Szövegértés, szövegalkotás 10 – tanári útmutató 1* (Sulinova, 2007) (Sőt, a következő évben, 2008 tavaszán érettségi tétel is volt Berzsenyi Horác és Vas István *Vides ut alta stet* című versének összehasonlító elemzése.)

⁵¹ a napok véletlenje

⁵² őszülés, ősz haj

⁵³ most

⁵⁴ Utalva Radnóti *À la recherche...* című versére: „és beleisznak majd poharunkba...”

⁵⁵ VAS István, „Skizofrénia / Napló”, in VAS István, *A teremtett világ* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1956), 314.

⁵⁶ „A Vigilia beszélgetése Vas Istvánnal öt fejezetben, elő- és utószóval”, *Vigilia* 36, 3. sz. (1971): 180–187.

⁵⁷ „Patt, beszélgetés Hegyi Bélával – a Vigiliában”, in VAS, *Vonzások és választások*, 219.

Önéletrajzi regényében részletesen elbeszéli azt a folyamatot, ahogyan fiatalkorában rátalált a marxizmusra, erről itt most nem akarok beszélni. Azt szeretném inkább szemügyre venni, hogy a világháború után hogyan alakul Vas István baloldalisága, mert itt mutatkozik meg az az ellentmondás, ami a hatalomhoz való viszonyában, és így „horatianizmusában” is meghatározó.

Amint láttuk,⁵⁸ Vas István attól kezdve, hogy 19 évesen Bécsben a *Kommunista kiáltványt* olvassa és a marxizmus klasszikusait tanulmányozza, kommunistának tartotta magát. Ez a kommunizmus lényegében a társadalmi igazságtalanságról szól, első felesége, Nagy Etel proletár-gyermekkoráról, arról a vágyról és reményről, hogy valamiféle igazságosabb, humánusabb, értelmesebb világot kellene teremteni a mind szorítóbb, mind elviselhetetlenebb, mind reménytelenebb jelen berendezkedés helyett. Miután Eti agyda-ganában meghal, és Vas István megtapasztalja a munkaszolgálatot és a háború nyomorúságát, ez az óhaj egyre erősebb és sürgetőbb lesz, ugyanakkor a tiszta értelem számára egyre reménytelenebb. Vas István már 1945-ben világosan látja, hogy az, amit ő a kommunizmus lényegének tartott, nem valósulhat meg.

Szeretnék én is verset írni,
Amely mindenkit érdekel,
A fáradt népet arra bírni,
Hogy lelkesedve túrje el,
Ha új lovagok nyergelik meg
Kiszolgált hátát – mondanám,
Amit a kor bölcsebb füleknek
Sűg újdonsült uborkafán.⁵⁹

A következő évek során egyre mélyül az az ellentmondás, amely az eszméi és a valóság között érzékelhető:

Február hét. Bennem nem a tudat –
Az élet az, amely kettéhasadt.
Mindennek rögtön ellentételét:
Két percet élek minden perc alatt.⁶⁰

Újra meg újra megfogalmazza, hogy mindazt, amit ifjúkorában a számára legfontosabb és azóta meghalt emberekkel (pl. Etivel és Radnótival) gondoltak, hogyan csúfolja meg a „megvalósulás” („Ha élnél, e teljesedésből / átka-rolva kimentenélek” [*Eszmék és tánclemezek*, 1951]⁶¹), de ezek a versek természetesen még sokáig nem jelenhettek meg. A legerőteljesebb közülük a *Rap-*

⁵⁸ A tanulmány első részében.

⁵⁹ VAS István, „Szeretnék én is”, in VAS István: *Mit akar ez az egy ember?: Vas István összegyűjtött versei* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970), I.: 271, a könyv tartalomjegyzéke azt tünteti fel, hogy a vers 1945-ben keletkezett.

⁶⁰ VAS, „Skizofrénia / Napló” A könyvbeli jelzés szerint 1950-ben keletkezett.

⁶¹ VAS István: *Mit akar ez az egy ember?*, II.: 54.

szódia a húségről, amelyik először 1962-ben jelent meg az *Új Írásban*⁶² (1953-as évszámmal, de az 1970-es *Mit akar ez az egy ember?* című kötetben 1952-es évszám van feltüntetve). (Érdekes és jellemző, hogy milyen bizonytalanok a filológiai adatai ezeknek a verseknek: az *Új Írásban* a vershez a következő lábjegyzet tartozik: „A költemény első része 1957-ben megjelent az *Élet és Irodalomban*.” Ez az utalás azonban nem igaz, valójában az *Élet és Irodalom* 1960. ápr. 6.-i számában⁶³ jelent meg a szöveg „*Radnóti naplóját olvasva [részlet]*” címmel.)

Ha azt, amit akartunk, valaha megtagadom...
De akartad-e, amit akartunk, meredek utadon?
Az evangéliumi, utolsó ösvenyen?
Ha szememmel követném, belekáprázik eszem.
Terád a kínhalál várt, a végső tisztaság.
Én szöktem, menekültem a szennyen, a törökön át.
Mennyi bújkalás, színlelés, mennyi csel és csalás!
Aztán az a világvég, az a szabadulás!
Később a kénköves mocsár, dögvésszel vert öböl!
A hagymáz, mely mindennél alattomosabban öl!
És az, amit akartunk, így-úgy valóra vált,
A szándékot a teljesedés szégyennel itatta át,
S ez a szégyen, az elkárhozás már vérünkben kering,
Ki-ki másképpen süllyed el, öntörvénye szerint,
Mert visszajára fordul itt a védekező akarat,
Itt még a rettegéshez is a cinkos bűn ragad,
Nyálkájával bevonja a tiszta eszméletet –
Ehhez kell húnek lennem, hogy hozzátok hű legyek?⁶⁴

Ebben látom a párhuzamot Vas István és Horatius között: mindkettőjüknek volt valamiféle eszméjük a szabadságról, az emberhez méltó életről, átérték a világuk pusztulását, és amikor ennek a szörnyűségnek vége lett, megszületett egy új világ, amit valamilyen szempontból helyeseltek, elfogadtak, más szempontból viszont ez az új világ nagyon nem az volt, amit szerettek volna, sőt egyre inkább azt kellett érezniük, hogy ami felé az életük, a világuk tart, az megint csak szörnyűség. Ebben az ellentmondó húségben, az elfogadás és lázadás, az életben maradás és a tiltakozás kettősségében találja meg Vas István a háború után Horatius bonyolult, ellentmondásos, sokfelé nyílálló beszédmódját.

Római pillanat

A *Római pillanat* című kötet 1948-ban jelent meg.⁶⁵ A kötet nemcsak a *Római pillanat* című ciklust tartalmazza, hanem Vas István versfordításaiából is egy

⁶² *Új Írás* 2, 6. sz. (1962): 565–567.

⁶³ *Élet és Irodalom* 4, 15. sz. (1960): 5.

⁶⁴ VAS István, „Rapszódia a húségről”, in VAS, *Mit akar ez az egy ember?*, II.: 82–86.

⁶⁵ VAS István, *Római pillanat* (Budapest: Révai, 1948)

bő válogatást, köztük latin költőkkel, nem utolsó sorban Horatiusszal, akinek a *carmen*jei közül az 1.37.-et (Kleopátra-óda) és a 4.12.-t fordította le. (Az utóbbi megjelent a kétnyelvű Horatiusban is, az előbbi viszont – úgy tűnik – feledésbe merült, pedig nemcsak hűséges, de szép, magyarul is jelentős verssé nőni tudó fordítás.)

A kötetben megjelent versek 1947 szeptember-októberében keletkeztek, amikor Vas István egy (Sótér István segítségével kapott) kultuszminisztériumi ösztöndíjjal elutazhatott három hétre Itáliába.⁶⁶ Eredetileg azzal a szándékkal indult, hogy Constantinus koráról, Bizáncról fog színdarabot írni, de ebből nem lett semmi.

... amikor az üldözött illegális kommunista pártból lényegében uralkodó párt lett, és a vele működő barátaimból, azokból a fiúkból és lányokból, akiket én láttam, mint velem egykorú kisfiúkat és kislányokat, akiket vagy elkapott a rendőrség vagy nem kapott el, vagy megverték vagy nem vertek meg, vagy vallattak vagy nem vallattak, vagy becsuktak vagy sem – ezeknek a legtöbbszörből, aki alkalmas volt rá, ezért vagy azért, magas rangú funkcionárius, egyetemi tanár lett. Mindenképpen egyik pillanatról a másikra az ország vezető-hangadó rétegéhez tartoztak. Ezt nem kell neked elmagyaráznom, talán másnak sem, mert azért ezt mindenki tudja, bár csak az tudja igazán, aki ezt megélte személyekben: ugyanazokat a személyeket, akiket ismert mint bujkáló-bujdosó, életüket nehezen fenntartó, iskolából kidobott embereket, hirtelen mint az ország vezető – és hogy is mondjam csak? – irányt szabó rétegének tagjait látja viszont. Ez nekem óriási színjáték volt. Amit magam körül láttam 45-46-ban, tehát úgy 2-3 éven át, az valahogy fölidézte bennem a Constantinus korát...⁶⁷

Kereste a bizánci, késő ókori emlékeket, de valamiképpen az egész utazásnak az átmenet, az idő-érzés válik a lényegévé, a szörnyűségeket túlél embernek az újra, de kiszámíthatatlanra való várakozása, valami baljós-előérzetű gyönyörködés. Szimbolikus élmény ez Vas Istvánnak, többféle szempontból is az. „Nekem Olaszország elsősorban a tenger. A világ tengere, a kultúra tengere, a nyitott szemhatár.”⁶⁸ A szabadság pillanata ez, súlyosbítva azzal az előérzettel, hogy sokáig nem lesz ilyen, hogy valamilyen értelemben utolsó pillanat ez. Másrészt annak is jelképe Róma, hogy hogyan lesz a nagyságból zsarnokság:

Karthágó és Kleopátra s utánuk kifosztva, leverten
Az egész Kelet
Ideöntötte mesés kincsét. És láttam a keskeny,
Augustusi diadalívét.

Tágabb a Severusé, s ide látszik tagbaszakadtan
Egy óriási ív, a Konstantiné,

⁶⁶ VAS István, „Római pillanatok: Kabdebó Lóránt interjúja”, in *Jelenkor* 30, 7–8. sz. (1987): 627–636.

⁶⁷ VAS, „Római pillanatok...”, 629.

⁶⁸ VAS, „Római pillanatok...”, 627.

Barbár díszeivel. És Róma hódítva, lassan
Romlott keletivé.

Augustus hiába akarta kemény szándékkal a végzet
Lendületét megállítani:
Legyőzik mindig az akaratot meg a bölcsességet
A történelem szabályai.

Áll még a dombon majdhogynem épen a Livia háza,
S Augustus mértékére vall,
De Tiberius palotáját egyiptomivá csigázta
Zsarnok arányaival.⁶⁹

Augustus kettős szerepben ábrázolódik: ő a tetőpont és ő a romlás kezdőpontja. Érdekes a vers formája is: mintha a horatiusi *epodosokat* utánozná, persze meglehetősen szabálytalansággal: a páratlan sorok hosszabbak, a párosak rövidebbek, általában anapestikus dallammal futamított jambusok.

A *Római rablás* című vers az idő-tudatot az identitásképzéssel kapcsolja össze.

Nyugatot, keletet, elevent, holtat
Durván vagy szeliden kiraboltak
A latinok.
Piramisok
És obeliszkek
Költöztek, szöktek
A Földközi-tengeren át.
Idementette kincse javát
Nyíltan vagy titkon
Hellász, Egyiptom.

...

Barátaim,
Nekünk is mi marad más?
Felel a rím:
Csak ez a római rablás.
Mint a régi és régebbi rómaiak,
Raboljunk mi is, maiak.
Tiszta a munka
Javukra, javunkra.
Nyitva Európa sírja,
Az marja, aki bírja.
Az élőké lesz a haszna,
Bitang, aki elmulasztja.
Előtted
A példa:
A prédalóból préda.
Hát tedd, ahogy tanultad,

⁶⁹ VAS István, „Ez volt a mocsár... / Forum Romanum”, in VAS, *Római pillanat*, 29–30.

És rabold ki a multat
A jövőnek.⁷⁰

Izgalmasan sokféle húzó „A prédálóból préda.” sor: nemcsak a Bibliára utal (Jeremiás 30. 16. „és a te fosztogatóidat kifosztottakká, és minden te zsákmánylóidat zsákmánynyá teszem.” [Károli Gáspár fordítása]), hanem Marx *A tőke* első kötetének utolsó előtti fejezetére is („A kisajátítókat kisajátítják.”⁷¹ – „Die Expropriateurs werden expropriert.”⁷²) Közvetlenebbül is megírta ezt a számára fontos összecsengést Vas István az 1948-ban keletkezett, de csak 1989-ben, a Holmi című folyóiratban megjelent, *Az eretnek vallomása* című versében:

Tizenöt év előtt egy templomba vetődtem,
Jajgattak elfelejtett dallamok.
Egy imakönyvben zsoltár állt előttem:
„Zsákmánnyá lesznek zsákmányolód,
Prédává lesznek prédálóid.”
És agyam visszahallgatott,
És felvillant sejtlapjain,
Amit Marx, Engels és Lenin
S a szeminárium karmolva, vájva beleírt:
„Die Expropriateure werden expropriert.”
A kisajátítók majd kisajátítatnak.⁷³

Az intertextualitásnak ez a sokrétegű, sokértelmű, sokféle nyilálló felhasználása is nagyon emlékeztet arra, ahogyan Horatius utal időnként az aioli költői hagyományra.

Római rablás a címe az 1962-ben megjelenő kötetnek is, amely az 1961-es újabb itáliai utazás során keletkezett versekkel kibővítve és Szántó Piroska rajzaival illusztrálva tartalmazza a *Római pillanat* anyagát is.⁷⁴ (Vas ekkor a nemzetközi PEN Club kongresszusán vett részt, és Szántó Piroskával együtt hat hetet töltöttek Olaszországban.)⁷⁵

Ez a kötet látszólag egy egészen másféle költői formával kísérletezik, a makámával. A makáma eredetileg egy középkori arab irodalmi műfaj és forma, amely általában valamilyen anekdotikus történetet ad elő, többnyire vallási-filozófiai gondolatokkal kapcsolatban, rimes és ritmikus prózában. A Vas István számára rendkívül fontos költő-előd, Arany János próbálkozott magyarul először ezzel a formával. Ennek a kötetnek a versei mintha ki-egyensúlyozottabbak, optimistábbak kezdenének lenni a *Római pillanat* ver-

⁷⁰ VAS István, „Római rablás”, in VAS, *Római pillanat*, 36–38.

⁷¹ Karl MARX, *A tőke* (Budapest: Szikra, 1955), 705.

⁷² Karl Marx: *Das Kapital*, Band I. http://www.mlwerke.de/me/me23/me23_741.htm#Kap_24_7 (Hozzáférés: 2020. okt. 3.)

⁷³ *Holmi* 1, 1. sz. (1989): 8–9.

⁷⁴ VAS István, *Római rablás* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1962)

⁷⁵ VAS, „Római pillanatok...”, 636.

seinél. Ennek a hangulatváltozásnak több okát is említi Vas István egy interjúban:

Ennek több összetevője volt. 1961. Ez az az év, amikor kijöttek a börtönből barátaim. Úgy nézett ki, hogy lehet mégiscsak élni, kell és lehet. ... Tegyük hozzá, hogy ennek az optimizmusnak a fő forrása azért az, hogy Piroskával voltam lent, együtt töltöttük az időt és gyönyörű volt. És volt egy formai oka is. Akkor kezdtem, ez izgatott, egy újfajta versformát – mondjuk: a makámát. Arab eredetű ritmikus próza. Ez nem bírja azt a drámai ütköztetést, gondolkozást, konfliktust, mint ami a *Római pillanat* verseiben található.⁷⁶

És ahogy az interjúban a beszélgetőpartner, Kabdebó Lóránt megjegyzi, ez csakugyan újrakezdés és folytatás is lesz Vas István költészetében. Itt jelenik meg az a sajátos, a Horatius-carmenekben olyan sokszor jelenlévő gondolatvilággal érintkező látásmód és hangnem, amelyben éppen a mulandósággal való szembenézésből lobban fel az örökkévalóság gyöngéd bizonyossága:

Nem menekülhetsz sehova,
De nézd csak a fényt odakint s idebent
Az elsötétítés előtt:
Nem vehető el, ami igazán a mienk.
Te Minden Élet Asszonya,
Gerjeszd a szenelőt.⁷⁷

És a hatvanas évektől kezdve ez lesz az egyik alaphangja Vas István költészetének, valami irracionális örökkévalóság-érzés, amely a versek szerkezetében úgy mutatkozik meg, hogy a vers kiindulási pontja többnyire valami olyan elem, ami a halandóságra, a tárgyi és az emberi lét mulandóságára utal, de ebből az elégikus kezdetből a hétköznapiságot megfoghatatlan életragyogással átsugárzó gyönyörűség szárnyal fel, amely azzal a végső tanulással zárja a szövegeket, hogy éppen ez a tudat, hogy meg fogunk halni, tesz bennünket személyiségünkben is örökkévalóvá. (A legjellemzőbb példa erre a versszerkesztésre talán a *Rapszódia egy őszi kertben*⁷⁸ című verse.)

Ez az, amit Vas István „horatianizmusának” neveztem, az a horatiusi szerkezet, amivel találkozhatunk a *Carm.* 3.3.-ban, a 3.5.-ben, a 3.6.-ban: szöveg úgy épül fel, hogy a vers vége szembe megy a szöveggel, a versárlat visszamenőleg átértelmezi az egész vers hangnemét.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Vas István, „Eső és tramontána”, in Vas, *Római rablás*, 81–82.

⁷⁸ Vas, *Összegyűjtött versei*, 688.

HOLLAJ KRISZTINA: VENUS REGINA ALBA, vegyes technika, kerámia, műrőzsa, 70×50cm, 2024